

Przyczynek do sytuacji finansowej Zamościa po wyzwoleniu

Contribution to the financial situation of Zamość after liberation

Summary

The article is a contribution to the outline of the financial situation of Zamość after the liberation in 1944. The author, using an unpublished paper by Anna Wojtowicz entitled *Convertible bills – money from Zamość*, presents the actions of local government authorities in an attempt to stabilize the difficult financial situation and introduce a temporary means of payment in the Zamość region, which were bills.

Keywords: bills; Zamość; Polish złoty “młynarka”; war commander; government delegate

Streszczenie

Artykuł jest przyczynkiem do nakreślenia sytuacji finansowej Zamościa po wyzwoleniu w 1944 roku. Autorka korzystając z niewydanego referatu Anny Wojtowicz pt. *Bony – zamiennie pieniądze zamojskie*, przedstawia działania władz samorządowych w próbie ustabilizowania trudnej sy-

tuacji finansowej i wprowadzenia tymczasowego środka płatniczego na Zamojszczyźnie, jakim były bony.

Słowa kluczowe: bony; Zamość; złoty polski „młynarka”; komendant wojenny; delegat rządu

Dni niemieckiej okupacji na Zamojszczyźnie dobiegały końca. W lipcu 1944 roku rozkazem komendanta zamojskiego Inspektoratu Armii Krajowej, majora Stanisława Prusa ps. „Adam” żołnierze AK rozpoczęli przeciw wojskom niemieckim operację wojskową – tzw. akcję „Burza”¹.

W dniu opuszczenia przez Niemców Zamościa 25 lipca 1944 roku, ok. godziny 14.00 miasto zajęli żołnierze Armii Krajowej: kompania ppor. Edwarda Lachawca ps. „Konrad”, ppor. Józefa Kaczoruka ps. „Ryszard” i por. Wacława Wnukowskiego ps. „Kabel”. Żołnierze zapewniali bezpieczeństwo obejmującemu uroczyscie władzę w mieście Antoniemu Wiąckowi² ps. „Janusz Sandomierski”, delegatowi powiatowego rządu polskiego w Londynie. W tym samym dniu do Zamościa przybył płk Aristarch Bołdyrew z oddziałami sowieckimi. Komendantem wojennym miasta został mjr U.P. Leszczow³.

Przez 10 dni rządów Antoni Wiącek pełnił funkcję starosty powiatu zamojskiego. W tym krótkim czasie uregulował życie mieszkańców. Przywrócił urzędy i instytucje w mieście oraz powiecie⁴. Nad bezpieczeństwem miasta czuwały 2 plutony Korpusu Bezpieczeństwa. Dowodził nimi przedstawiciel Korpusu Bezpieczeństwa Delegatury Rządu na Kraj Feliks Petryka „Kmieć”.

Na burmistrza Zamościa delegat rządu wyznaczył znanego mieszkańcom Tadeusza Gajewskiego, przedwojennego nauczyciela Gimna-

1 Akcja „Burza” trwała 4 stycznia – 26 października 1944 roku. Rozkazem komendanta głównego Armii Krajowej gen. Tadeusza Komorowskiego. Akcję zakończył gen. Leopold Okulicki.

2 Antoni Wiącek (1897-1975), w lipcu 1940 roku został dyrektorem Banku „Społem” w Zamościu. 15 marca 1941 roku powołany został na delegata rządu emigracyjnego w Londynie na powiat zamojski.

3 Zginął 12 sierpnia 1944 roku w walce z SS, pochowano go na Rotundzie.

4 Wiącek Antoni (1897-1975) delegat Rządu Polskiego na powiat zamojski, <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/wi-wk/item/3583-wiacek-antoni-1897-1975-delegat-rzadu-polskiego-na-powiat-zamojski> [dostęp: 12.08.2023].

zjum i Liceum im. Jana Zamoyskiego. Burmistrz Gajewski stanowisko piastował do 14 października 1944 roku⁵.

W dniu 29 lipca 1944 roku jednostki 9. Pułku Piechoty Legionów AK zostały zmuszone do złożenia broni. 4 sierpnia władzę w Zamościu przejął Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. „O godzinie 12.45 zjawił się major Leszczow z oddziałem żołnierzy sowieckich w asyście p. Dubiela⁶ i jego towarzyszy. Jako przedstawiciel armii sowieckiej, powołując się na umowę o zabezpieczeniu administracji cywilnej na zapleczu armii sowieckiej przez rząd sowiecki dla PKWN-u oraz rozkaz władzy wojskowej, zażądał przekazania władzy cywilnej w powiecie, zastrzegając, że użyje siły swego oddziału, aby w powiecie objął władzę”⁷. Po takiej deklaracji Antoni Wiącek opuścił ratusz. Władzę w Zamościu objął Edward Dubel z Powiatowej Rady Narodowej (pierwszy powojenny starosta), a zastępcą został sędzia Jan Witoszka⁸. Dubel funkcję pełnił do 20 października 1944 roku.

Po wyzwoleniu Zamościa mieszkańcy miasta i regionu zaczęli odczuwać ciężką sytuację gospodarczą i finansową. Pięć lat krwawej okupacji niemieckiej na Zamojszczyźnie, bezprawnych grabieży, brutalnych wysiedleń i pacyfikacji wiosek⁹, ponadto rabunek przez administrację i wojsko niemieckie pieniędzy znajdujących się w banku i kasie miejskiej, spowodowały trudności w powrocie do codzienności. Napływ ludności z obozów i wracających w rodzinne strony, bez środków finansowych, przysparzał wielu kłopotów. Nie było za co nabyć potrzebnych artykułów. „Powracający z przymusowych robót w Niemczech posiadali przy

5 *Gajewski Tadeusz (1886-1954) pierwszy po wojnie burmistrz Zamościa, nauczyciel, działacz społeczny*, <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/ga-gd/item/2585-gajewski-tadeusz-1886-1954-pierwszy-po-wojnie-burmistrz-zamoscia-nauczyciel-dzialacz-spoeczny> [dostęp: 12.08.2023].

6 Edward Dubel (1812-1977) pierwszy powojenny starosta na stanowisku utrzymał się do stycznia 1945 roku; *Dubel Edward (1912-1977) pierwszy powojenny starosta*, <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/ds-dz/item/956-dubel-edward-1912-1977-pierwszy-powojenny-starosta> [dostęp: 12.08.2023].

7 Archiwum Państwowe w Zamościu (dalej: APZ), nr zesp. 1242 Spuścizna dr Krzysztofa Czuby historyka, regionalisty i dziennikarza, sygn. 72: Janusz Sandomierski, Wspomnienia delegata rządu londyńskiego, spis zdawczo-odbiorczy nr 1-2009.

8 Jan Witoszka (1908-1975) w latach 1938-1939 był asesorem sądowym w Zamościu, później w Hrubieszowie. Od 1942 roku związany z Batalionami Chłopskimi i Stronnictwem Ludowym. W czasie okupacji używał pseudonimu „Marek”. Przez 10 dni był zastępcą delegata Rządu Antoniego Wiacka. O 4 lutego 1947 roku do 4 sierpnia 1952 roku był posłem na sejm. Z. Parizek, *Adwokat Jan Witoszka (1908-1975)*, „Palestra – Organ Naczelnej Rady Adwokackiej”, 24 (1980), nr 7, s. 137-139.

9 Około 110 tys. wysiedlonych z 297 wsi. Ponad 30 tys. stanowiły dzieci.

sobie szczupłe zapasy niemieckich marek, a których też w Zamościu nie można było wymienić na pieniądze polskie z uwagi na ich brak w banku”.

Wśród ludności był dostępny także „polski” złoty – **banknot emitowany w Generalnym Gubernatorstwie przez Bank Emisyjny w Krakowie. Nazywano go „młynarką” od nazwiska prezydenta banku Feliksa Młynarskiego¹⁰. Wartość „młynarki” była znikoma. „Zaczął się więc handel zamienny. Wymieniano jeden rodzaj artykułu za drugi bardziej potrzebny lub konieczny”**. Handel potrzebował gotówki, by się rozwijać, a pracownicy, potrzebowali wynagrodzenia. Pensja burmistrza za sierpień 1944 roku wynosiła 1398,62 zł, a pobory dla pracowników Zarządu Miejskiego w Zamościu 20205,74 zł¹¹.

Przed Miejską Radą w Zamościu stało trudne zadanie – emisja bonów zastępczych. Pracownicy magistratu i kasy miejskiej w drukarni sejmikowej wydrukowali bony zamienne Kasy Miejskiej Miasta Zamościa. Wzór bonów opracował Stanisław Skotak. Bilonu nie wprowadzono do obiegu.

„Decyzją Komisji Wielkiej Rady w Zamościu wydano w dniu 10-go sierpnia 1944 roku pieniądze zamojskie pod nazwą: „Bony zamienne Kasy Miejskiej Miasta Zamościa”. Były to papierowe banknoty 5, 10, 20 i 50-cio złotych, formatem i wielkością przypominające pieniądze banku emisyjnego. Dwustronnie drukowane, zabezpieczone wodnymi znakami, wyciśniętą pieczętą z herbem miasta. Banknot 5-cio-złotowy był koloru lekko kremowego z niebiesko-brązową obwódką, opatrzony napisem wartości, cyfrą i słowami oraz podpisem kierownika finansowego, którym był wówczas w Zamościu Władysław Kabat¹², dawny kustosz muzeum zamojskiego, z lewej strony. Z prawej zaś podpisem burmistrza miasta, któ-

10 Feliks Młynarski (1884-1972) – wybitny polski ekonomista i bankowiec, wiceprezes Banku Polskiego S.A. przewodniczący Komitetu Finansowego Ligii Narodów w okresie okupacji. Za zgodą Rządu RP na uchodźstwie został prezydentem Banku Emisyjnego w Polsce – napis z tablicy pamiątkowej na gmachu Narodowego Banku Polskiego w Krakowie.

11 APZ, nr zesp. 25: Akta miasta Zamościa, seria. 3.1 referat ogólny, sygn. 22: Listy płac pracowników Zarządu Miejskiego, 1944-1945, s. 61-63.

12 Władysław Kabat (1893-1974) kierownik wydziału finansowego Urzędu Miasta w Zamościu, związany z Armią Krajową. Twórca, organizator, kustosz i kierownik Muzeum w Zamościu; *Kabat Władysław (1893-1974) organizator, kustosz i kierownik muzeum, działacz PTK*, <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/kaa-kan/item/4463-kabat-wladyslaw-1893-1974-organizator-kustosz-i-kierownik-muzeum-dzialacz-ptk> [dostęp: 12.08.2023].

rego obowiązki pełnił wówczas Gajewski¹³ – były profesor Gimnazjum zamojskiego. Pomiedzy podpisami mieściła się pieczęć miasta z herbem przedstawiającym św. Tomasza z włócznią i strzałami. Na dole banknotu znajdował się numer kolejny i data: „Zamość dnia 10 sierpnia 1944 roku”. Odwrotną stronę bonu stanowił napis w brązowej, prostokątnej obwódce o następującej treści: „Bony Zamienne wydane zostały przez Kasę Miejską m. Zamościa jako tymczasowy środek obiegowy drobnej waluty i wymieniane będą w Kasie Miejskiej miasta Zamościa na każde żądanie okaziciela na złote Banku Emisyjnego w Polsce”.

Miejska Kasa miasta Zamościa wydała bonów zamiennych na sumę 500 tysięcy złotych.

Wydając pieniądze zamojskie nie określono terminu ich obiegu, kursowały one na terenie miasta Zamościa i w jego okolicach, jak i w powiatach sąsiednich i na terenie województwa lubelskiego od dnia wydania w sierpniu 1944 roku jeszcze do roku 1947. Były one stopniowo /z chwilą pojawienia się na rynku pieniędzy banku wymieniane na właściwe złote/.

Po wydaniu pieniędzy w Zamościu podobne pieniądze, lecz o mniejszej wartości wydano w Hrubieszowie, gdzie podobnie jak w powiecie zamojskim po zniszczeniach wojennych odczuwało się brak pieniędzy¹⁴.

Po wprowadzeniu do obiegu bonów zamiennych, dekretem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 24 sierpnia 1944 roku pojawił się inny pieniądz papierowy – bilet skarbowy, bez sygnatur i daty emisji. Wypuszczony przez Centralną Kasę Skarbową PKWN. Używano go do wprowadzenia nowego systemu pieniężnego w 1948 roku.

13 Tadeusz Gajewski (1886-1954) przedwojenny nauczyciel języka polskiego w Gimnazjum i Liceum im. Jana Zamoyskiego w Zamościu, po wyzwoleniu Zamościa został wyznaczony przez Delegata Rządowego i sprawował urząd burmistrza od 27 lipca do 14 października 1944 roku (80 dni).

14 APZ, nr zesp. 118: Spuścizna Edwarda Suchory działacza polityczno-społecznego i regionalisty 1858-1870, poz. 38: Anna Wojtowicz, Bony – zamienne pieniądze zamojskie b.d., spis zdawczo-odbiorczy nr 1-2007, s. 126-127.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Zamościu

APZ, nr zesp. 25: Akta miasta Zamościa, seria. 3.1 referat ogólny, sygn. 22: Listy płac pracowników Zarządu Miejskiego, 1944-1945.

APZ, nr zesp. 118: Spuścizna Edwarda Suchory działacza polityczno-społecznego i regionalisty 1858-1870, poz. 38: Anna Wojtowicz, Bony – zamienne pieniądze zamojskie b.d., spis zdawczo-odbiorczy nr 1-2007, s. 126-127.

APZ, nr zesp. 215: Zbiór afiszów, ogłoszeń, druków ulotnych, sygn. 561, 562, 792, 800, 805, 1809.

APZ, nr zesp. 1178: Zbiór fotografii, sygn. 513, 1562.

APZ, nr zesp. 1242 Spuścizna dr Krzysztofa Czubary historyka, regionalisty i dziennikarza, sygn. 72: Janusz Sandomierski, Wspomnienia delegata rządu londyńskiego, spis zdawczo-odbiorczy nr 1-2009.

Opracowania

Kowalik T., Słowiński P., *II wojna światowa Polaków w 100 przedmiotach*, Warszawa 2021.

Parizek Z., *Adwokat Jan Witoszka (1908-1975)*, „Palestra – Organ Naczelnej Rady Adwokackiej”, 24 (1980), nr 7, s. 137-139.

Netografia

Dubel Edward (1912-1977) pierwszy powojenny starosta, <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/ds-dz/item/956-dubel-edward-1912-1977-pierwszy-powojenny-starosta> [dostęp: 12.08.2023].

Gajewski Tadeusz (1886-1954) pierwszy po wojnie burmistrz Zamościa, nauczyciel, działacz społeczny, <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/ga-gd/item/2585-gajewski-tadeusz-1886-1954-pierwszy-po-wojnie-burmistrz-zamoscia-nauczyciel-dzialacz-spoeczny> [dostęp: 12.08.2023].

Kabat Władysław (1893-1974) organizator, kustosz i kierownik muzeum, działacz PTK, <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/kaa-kan/item/4463-kabat-wladyslaw-1893-1974-organizator-kustosz-i-kierownik-muzeum-dzialacz-ptk> [dostęp: 12.08.2023].

Wiącek Antoni (1897-1975) delegat Rządu Polskiego na powiat zamojski, <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/wi-wk/item/3583-wiacek-antoni-1897-1975-delegat-rzadu-polskiego-na-powiat-zamojski> [dostęp: 12.08.2023].

561
340
P. A. P.
ZAMOŚĆ

Delegat Powiatowy Rządu Polskiego
Og. Nr. 1

Zamość, 25 lipca 1944 r.

OBYWATELE!

Ziemia zamojska wolna Jest. Najstraszliwszy wród Narodu Polskiego, bestialski Niemiec cofa się w popłochu.

Na polecenie Legalnego Rządu Polskiego, objąłem obowiązki kierownika administracji cywilnej w powiecie. Podając to do wiadomości obywatelom zamojszczyzny, zwracam się do wszystkich z gorącym apelem o skupienie się dokoła legalnych władz Polskich, aby ze zgłiszcz i popiołów wspólnymi siłami, tę najbardziej ucłemieżoną ziemię zamojską dźwignąć ku odrodzeniu.

Na stanowisko tymczasowego burmistrza miasta powołałem znanego Wam dobrze i wypróbowanego obywatela i wychowawcę

Obywatele!

Czekają nas jeszcze nadludzkie wysiłki, przy leczeniu ran wojny, przy urządzaniu wolnego i na sprawiedliwości opartego nowego życia. Rozwiązanie, natarczywie domagających się regulacji, problemów, — co więcej zachowanie wolności, którą wojna tak nauczyła nas cenić, będzie możliwe tylko wówczas, gdy będziemy pracować w jedność, gdy wspólnie ramie przy ramieniu, usuwać będziemy z drogi, zjawiające się trudności.

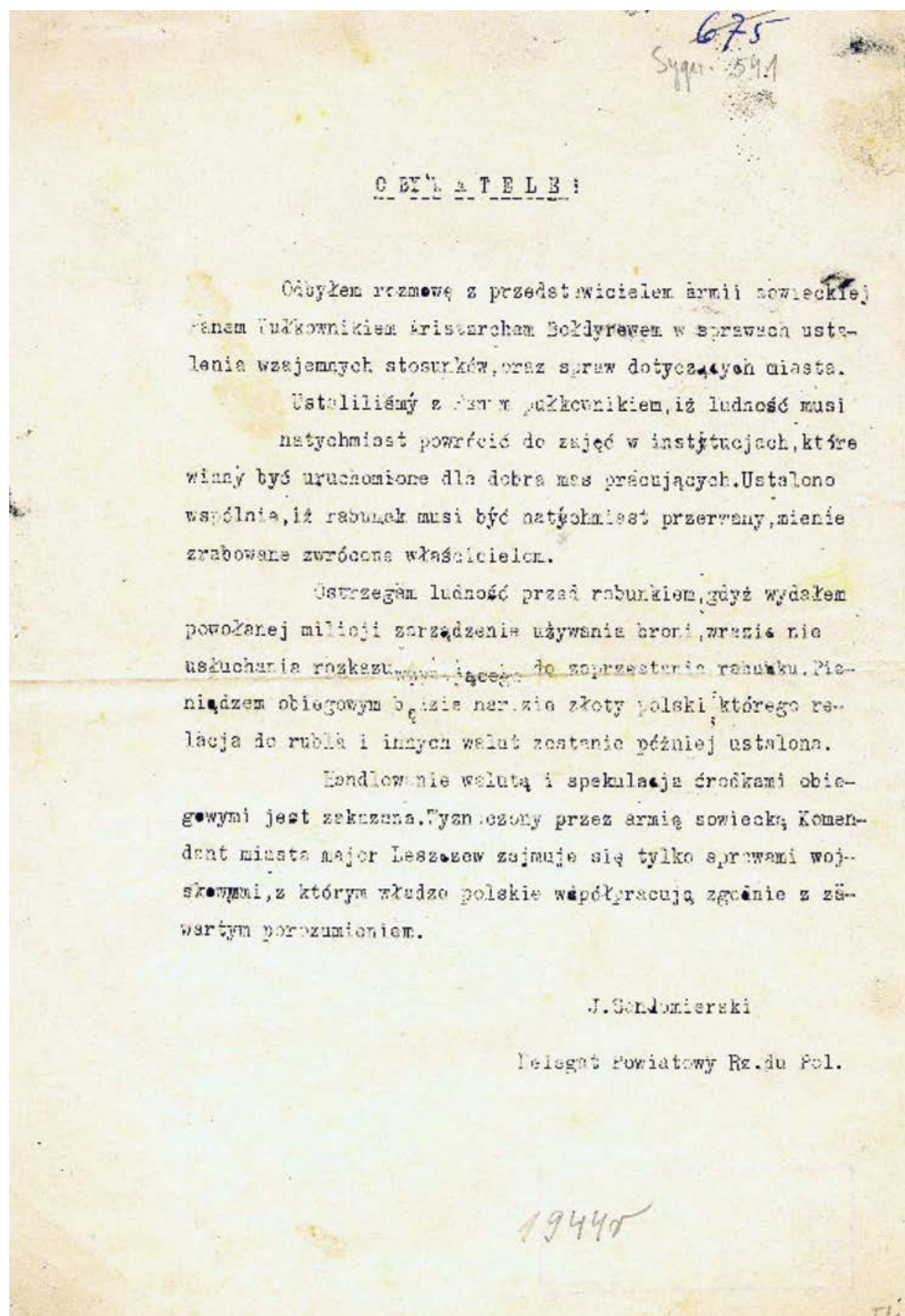
Oddaję swe usługi, swe zamierzania, swą wolę i pracę, na wyznaczonym mi posterunku, całkowicie i bez reszty sprawie publicznej, która podjęta przez wszystkich zapewni nam byt wolny i szczęśliwy.

Wzywam Was, Obywatele, do zgodnej pracy, stańcie przy władzach polskich, celem wyprowadzenia kraju spokojnie z tej największej zawieruchy wojennej, jaką znają dzieje.

RZECZPOSPOLITA POLSKA NIECH ŻYJE !

Janusz Sandomierski (Pers)
Delegat Powiatowy Rządu Polskiego

APZ, nr zesp. 215: Zbiór afiszów, ogłoszeń, druków ulotnych, seria 5, sygn. 561: Odezwa – Delegat Pow. Rządu Pol. Janusz Sandomierski. Wezwanie obywateli do pracy i poparcia władz polskich, 1944.

APZ, nr zesp. 215: Zbiór afiszów, ogłoszeń, druków ulotnych, seria 6, sygn. 562: Druk ulotny – wezwanie obywateli do rozpoczęcia normalnych zajęć w instytucjach, zakaz handlu walutą. J. Sandomierski – Delegat Pow. Rządu Pol., 1944.

Delegat Powiatowy Rządu Polskiego

Og. Nr. 7

Zamość, 2. 8. 1944 r.

OBYWATELE!

Pierwsze dni naszego życia wolnego mamy już po za sobą. Z uroczystego nastroju, z radości, która nam w tych dniach towarzyszyła, przychodzimy już do normalnej, ale bardzo czerstwej pracy.

Czekają nas takie trudy, że tylko wielki wysiłek zdoła nas doprowadzić do celu.

Jesteśmy nadal w okresie wojny. Również wyrazem nowego udziału w wojnie jest praca na wezwanie Armii walczącej na lotniskach w szpitalach, na polach i w biurach.

Władze powiatu dokładają wszelkich wysiłków, aby rozlicznym życzeniom Armii Sowieckiej sprostać. Do obywateli zaś apelujemy, aby ze swej strony zobowiązania wypełniali również ochotnie i również bez oglądania się na późniejszy okres czasu.

„Dwa razy daje, kto zaraz daje“ — mówi polskie przysłowie. Wobec tego, że pieniądzem obiegowym został wyłącznie złoty polski, wobec tego, że okupant wywiózł zapasy złotego, musimy tą drobną ilością, jaką mamy do czasu decyzji Władz Centralnych obracać szybko, aby nie było trudności gospodarczych.

Apeluję więc do kupców, przemysłowców i wszystkich płatników podatkowych, aby zechcieli bez wezwań i pomogli regulować zaległe należności skarbowe, aby wpłacali zaliczki na podatki, aby wnosili oszczędności. Zanim uruchomiony zostanie oddział B-ku Polskiego, wkłady przyjmuje Bank Spółem i K. K. O.

Podatki, wszelkiego rodzaju świadczenia przyjmują Urzędy Skarbowe i na moje polecenie urzędy te przystępują energicznie do wypełniania swych czynności.

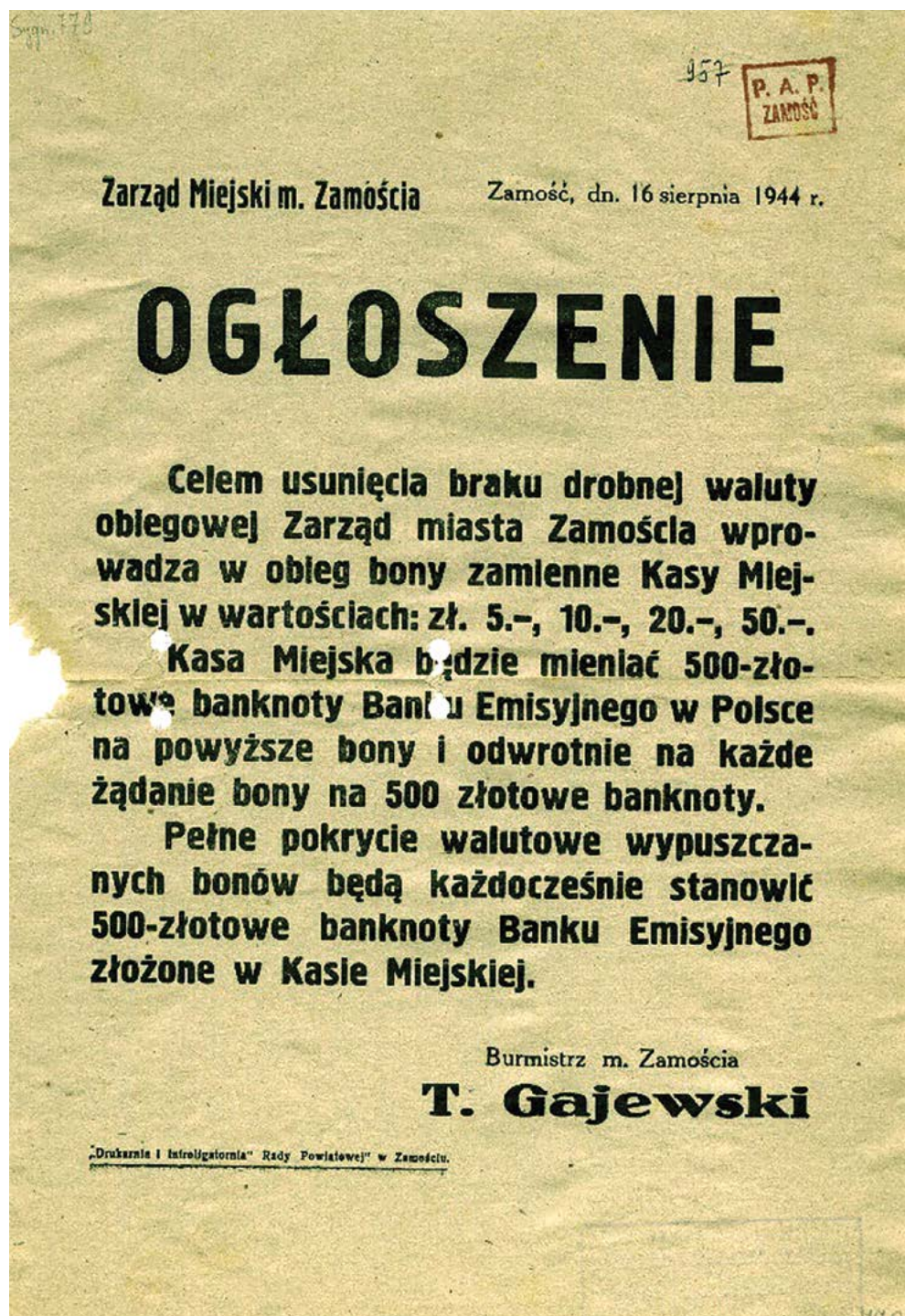
Nie może więc być nikogo, ktoby od świadczenia się uchylił, nie może się znaleźć nikt, ktoby nie chciał z własnej woli pośpieszyć do okienka skarbowego, lub bankowego, aby spełnić swój obowiązek.

Zorganizujcie, Obywatele, wyścig wpłat przez co usunięcie z drogi trudności jakie mogą narastać.

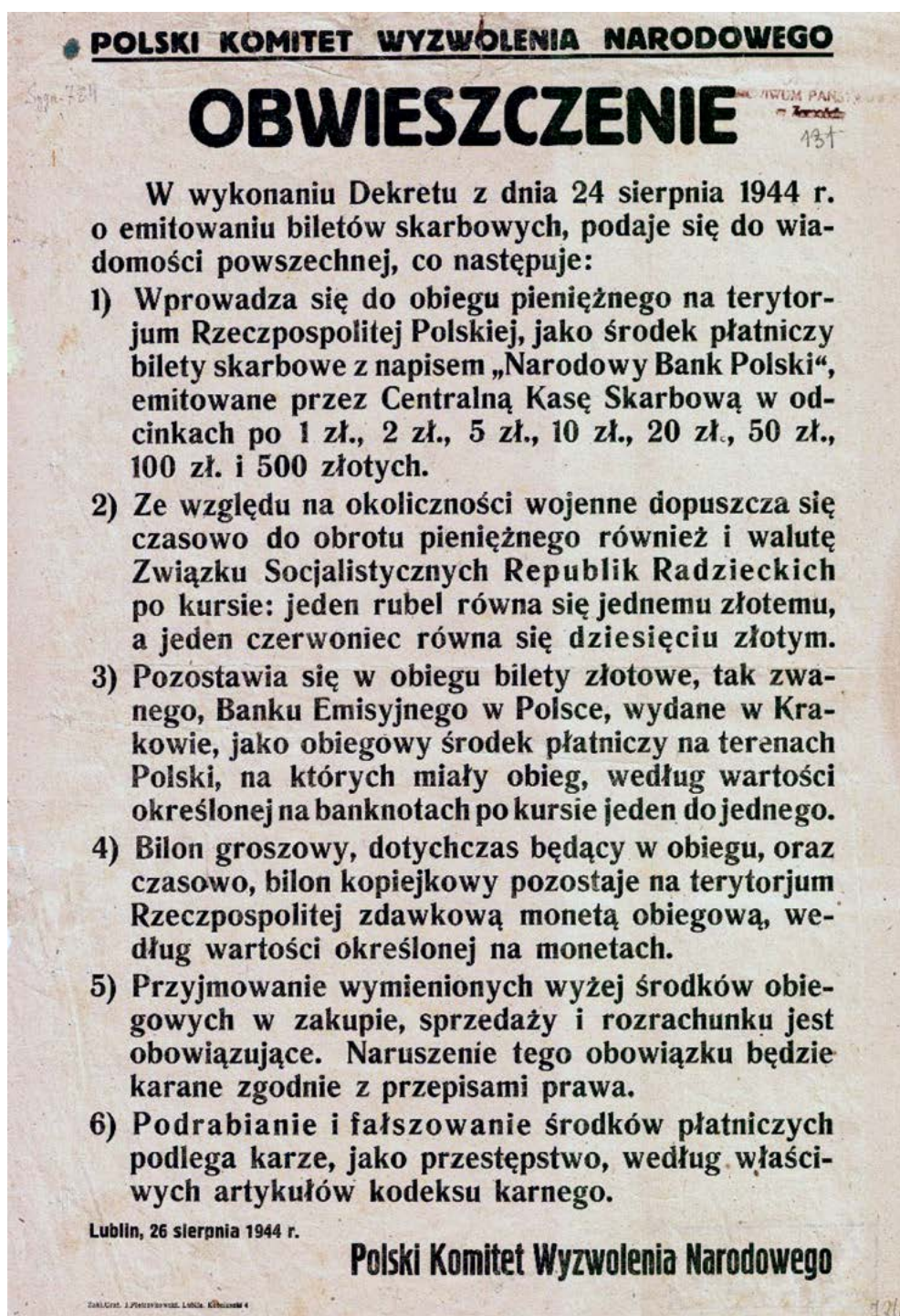
J. Sandomierski

Delegat Powiatowy Rz. P.

APZ, nr zesp. 215: Zbiór afiszów, ogłoszeń, druków ulotnych, seria 5, sygn. 792: Odezwa. Wezwanie obywateli do wpłacania podatków. Delegat Pow. Rządu Pol. – J. Sandomierski, 1944.

APZ, nr zesp. 215: Zbiór afiszów, ogłoszeń, druków ulotnych, seria 5, sygn. 800: Ogłoszenie. Wymiana banknotów na bony i odwrotnie. Burmistrz m. Zamościa T. Gajewski, 1944.

APZ, nr zesp. 215: Zbiór afiszów, ogłoszeń, druków ulotnych, seria 6, sygn. 805: Obwieszczenie PKWN o wprowadzeniu do obiegu na terytorium Polski jako środka płatniczego biletów skarbowych z napisem „Narodowy Bank Polski”, 1944.

APZ, nr zesp. 1242: Spuścizna dr Krzysztofa Czubary historyka, regionalisty i dziennikarza, Bon 20 zł, 1944 r., zespół n.u.

APZ, nr zesp. 1242: Spuścizna dr Krzysztofa Czubary historyka, regionalisty i dziennikarza, Bon 10 zł, 1944 r. zespół n.u.

APZ, nr zesp. 1242: Spuścizna dr Krzysztofa Czubary historyka, regionalisty i dziennikarza, Bony 5 zł, 1944 r., zespół n.u.

APZ, nr zesp. 1242: Spuścizna dr Krzysztofa Czubary historyka, regionalisty i dziennikarza, Bon 50 zł, 1944 r., zespół n.u.

APZ, nr zesp. 1178: Zbiór fotografii, seria 16, sygn. 514: Kabat Władysław 1893-1974 organizator i kustosz muzeum Legitymacyjne, 1956.

APZ, nr zesp. 1178: Zbiór fotografii, seria 16, sygn.1562: Wiącek Antoni „Sandomierski” portret.